

יחיאל דומב

בטיחות ומניעת תאונות כחובה הלכתית

המאמר דן בהלכות מסוימות, שהן היסוד ההלכתי לבטיחות ולמניעת תאונות, ובהשלכותיהן בחיים המודרניים. אנו מנסים להראות, כי הדרך שמתוות הלכות אלה זהה להמלצות מומחי הבטיחות המקצועיים. אנו מקיימים סקירה סטטיסטית של ארבעת הסוגים העיקריים של תאונות בישראל – תאונות דרכים, תאונות עבודה, תאונות המתרחשות בבית ובחוץ, ואסונות טבע, ואנו באים למסקנה שבעניין חיוני זה, מדינת ישראל מפגרת אחר המדינות המפותחות. אנו מצטטים בפירוט שתי תשובות מגדולי הפוסקים של ימינו. ניתוח דוגמאות טיפוסיות של מקרים שאירעו לאחרונה מראה, שהיה אפשר להציל נפשות רבות לו היו מקיימים את ההלכות שזכרו למעלה.

1. הקדמה

במאמר הנוכחי רצוננו להתרכז בתופעה אחת של חיי החברה המודרנית – תאונות שונות המתרחשות בבית, בחוץ, בדרכים ובעבודה, גורמות למספר רב של הרוגים ולנזקים נכדים, וממששות מקור ליגון וצער רב באוכלוסייה. הארצות המפותחות מודעות לבעיה ועושות מאמצים גדולים בשטח ההסברה – מתן מידע על בטיחות ומניעת תאונות, וחקיקת חוקים מתאימים שימעטו את הנזק. במדינות אחרות הצליחו תכניות כאלו להקטין את מספר התאונות בשנים האחרונות, והמלחמה נמשכת. לצערנו, ישראל מפגרת אחר המדינות המפותחות בעניין זה, למרות המסורת העתיקה של היהדות השמה דגש מיוחד על הצלת נפשות.

רצוננו להדגיש שתי נקודות עיקריות כדלהלן:

- א. יסודות של ההלכות העוסקות בענייני בטיחות, מתאימים לגמרי לחיי החברה המודרנית, אף-על-פי שנוסחו לפני שנים רבות מאוד. ננסה להראות שהדרך שמתוות הלכות אלו זהה להמלצות מומחי הבטיחות המקצועיים¹.
- ב. לצערנו, רוב ציבור שומרי-המצוות אינו ניגש להלכות אלו ברצינות הדרושה. הלכות אלו הן בגדר פיקוח נפש, ולכן חייבים לקיימן לכל הפחות כפי שמקיימים חלקים אחרים של השולחן-ערוך. ואם אמנם יעשו כן, סביר לצפות לירידה משמעותית במספר הקרבנות בתאונות השונות. אנו מציעים שציבור שומרי-המצוות ינקוט יזמה בשטח זה ויביא תועלת לכל עם ישראל.

2. המקור ההלכתי של בטיחות

כתוב בתורה (דברים כג, ח): "כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפל הנפל ממנו". הרי יש כאן עשה ולא-תעשה. בקשר למצות עשה מרבה הספרי בורות, שיחין ומערות, חריצין ונעיצין. והמלבי"ם בפירושו מעיר, שהוא הרין בכל מקום שיש סכנה ויוכל ליפול משם.

הגמרא בבבא-קמא טו ע"ב עוסקת במצות לא-תעשה: "רבי נתן אומר מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו² ואל יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו, תלמוד לומר 'לא תשים דמים בביתך'".

מכאן נלך לנוסח הכללי של הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת נפש, פרק יא הלכה ד:

אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בה אדם וימות, כגון שהיתה לו באר או בור בחצרו בין שיש בו מים בין שאין בו מים, חייב לעשות חוליא גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כיסוי, כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שנאמר 'השמר לך ושמור נפשך', ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאין לידי סכנה — ביטל מצות עשה, ועבר ב'לא תשים דמים'.

מעניין ותמוה שבטור אין זכר להלכות אלו, אבל המחבר, בסימן האחרון של השולחן ערוך (חושן משפט, תכז), מצטט בדיוק את לשון הרמב"ם.

ברור שההשלכות של הלכות אלו, ובמיוחד של אלה הדנות במכשול שיש בו סכנת נפשות בחיים המודרניים, הן גדולות מאוד. והנה כמה דוגמאות: אסור להשאיר שקע חשמלי מקולקל המעביר זרם; אסור להשאיר מכוננית שבלמיה אינם תקינים; בדירות שבהן חלונות גבוהים מן הארץ ויש ילדים — חייבים לקבוע סורגים; אם גשפך נוזל על הרצפה והיא חלקלקה, חייבים ליבשה; אסור להשאיר חומרי רעל או תרופות במקום שילדים יכולים להגיע לשם, וכו' וכו'. אין לומר כשאפנה אטפל בדבר, החובה ההלכתית מתחילה מיד כשנתגלה המכשול, ובלשון מנחת חינוך (מצוה תקמו): "ובכל רגע עובר על הלאו ועשה, ואם אחר כן עשה, מכל מקום לא תיקן מה שעבר למפרע".

כדאי להדגיש, שהתורה דורשת פעולה שתעכב בצורה אוטומאטית את הסכנה. אמנם יש צורך בחינוך וזהירות, לפי הכתוב "ונשמרתם מאד לנפשותיכם", חובה שנטפל בה בסעיף הבא — אבל העדיפות הראשונה היא לתכנון בטיחותי, וזה בדיוק מה שממליצים אנשי מקצוע בתחום הבטיחות כיום. בעבר היו שמים את הדגש על מניעת טעות אנוש על-ידי חינוך ואזהרה. אבל כך כותב על נושא זה טרבור קלץ (Trevor Kletz), אחד המומחים הבינלאומיים בבטיחות התעשייתית:³

ישנן חברות שבהן מייחסים 80%-90% של התאונות לטעות אנוש, זאת אומרת לטעות של הנפגע או של חבריו הפועלים, ולא של המנהל או המפקח או המתכנן. נראה שכל אשר מנהלים ומתכננים יכולים לעשות הוא רק להצהיר על הצורך ביתר זהירות. אבל האמת היא, כפי שאנסה להוכיח, שאפשר למנוע את רוב תאונות העבודה על-ידי שיפור הניהול או שיפור התכנון.

הטוען שרוב התאונות נובעות מטעות אנוש אומר דברי אמת, אבל אין בכך כדי לסייע לפתור את הבעיה. גישה זו אינה מובילה לפעילות אפקטיבית, אלא מסתפקת

בעצה ליתר זהירות. במקום לחקור אחר גורם התאונה, עלינו לשאול מה לעשות כדי שהיא לא תתרחש שוב. אולי אז נמצא דרכים לשפר את ההדרכה, ההשגחה, התכנון וכו'.

פרופ' קלץ הוא אחד מממציאי השיטה החדשה של "תכנון בטיחותי מטבעו" (Inherently safe design). דוגמה לשיטה זו היא מכונה לחיתוך נייר שבכוחה לחתוך מאה גליונות בבת-אחת. במכונה זו יש סכין חד מאוד, היורד לפעולת החיתוך, ואילו הפעיל הפועל את המכונה וידו עדיין מונחת על הנייר — היה יכול, חס ושלום, לגדוע את ידו. לפיכך לא ניתן להפעיל את המכונה בלי ללחוץ בשתי ידיים עם שני כפתורים נפרדים בשני צדי המכונה.

בקשר למצוות שהזכרנו, מדבר בעל ספר החינוך על היחס בין טבע לנס בתהליך בריאת העולם:⁴

כי הא-ל ברא עולמו ובנאו על יסודות עמודי הטבע, וגזר שיהיה האש שורפת והמים מכבין הלהבה. וכמו כן יחייב הטבע, שאם תפול אבן גדולה על ראש איש שתצץ את מוחו, או אם יפול האדם מראש הגג הגבוה לארץ שימות. והוא ברוך הוא חנן גופות בני אדם ויפח באפיו נשמת חיים בעלת דעת לשמור הגוף מכל פגע, ונתן שניהם, הנפש וגופה, בתוך גלגל היסודות והמה ינהגום ויפעלו בס פעולות. ואחר שהא-ל שעבד גוף האדם לטבע, כי כן חייבה חכמתו, מצד שהוא בעל חומר, צוהו לשמור מן המקרה, כי הטבע שהוא מסור בידו יעשה פעולתו עליו אם לא ישמר ממנו. ואמנם יהיו קצת מבני אדם אשר המלך חפץ ביקרם, לרוב חסידותם ודבקות נפשם בדרכיו ברוך הוא, המה החסידים הגדולים אשר מעולם אנשי השם, כמו האבות הגדולים והקדושים והרבה מן הבנים שהיו אחריהם, כמו דניאל חנניה מישאל ועזריה ודומיהם, שמסר הא-ל הטבע בידיהם, ובתחלתם היה הטבע אדון עליהם, ובסופן לגודל התעלות נפשם נהפוך הוא שהיו הם אדונים על הטבע, כאשר ידענו באברהם אבינו שהפילוהו בכבשן האש ולא הוזק, וארבעת החסידים הנזכרים ששמו אותם לגו אתון נורא יקידתא ושער ראשיהון לא איתחרך. ורוב בני אדם בחטאם לא זכו אל המעלה הגדולה הזאת. ועל כן תצונו התורה לשמור משכונותינו ומקומותינו, לבל יקרנו מות בפשיעותינו ולא נסכן נפשותינו על סמך הנס. ואמרו זכרונם לברכה, שכל הסומך על הנס אין עושין לו נס. ועל הדרך הוזה תראה רוב עניני הכתובים בכל מקום, כי גם בהלחם ישראל מלחמת מצוה על פי השם, היו עורכין מלחמתן ומזיינין עצמן ועשין כל ענינם כאלו יסמכו בדרכי הטבע לגמרי...

בענין מניעת תאונות אנו שואפים לסיעתא דשמיא, אבל נזכה לה רק אחרי שעשינו כל מה שביכולתנו בדרך הטבע.

והנה שני נתונים, שנבחרו מתוך מגוון דוגמאות טיפוסיות של מקרים שאירעו בארץ ופורסמו בעיתונות:

א. עובד חדש בבית-חרושת לייצור שטיחים, נהרג ביום הראשון לעבודתו לאחר שנפל ממכונה בגובה של 2.5 מטר, שעליה התבקש לעלות. א"ח, בן 32, השאיר אחריו אלמנה ושישה ילדים קטנים.

מצערת במיוחד העובדה שבעלי בית־חרושת זה הם שומרי מצוות, וברור שעברו כאן על "ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך". כנאי להוסיף הערה על הצורך בחסד: עובד חדש מעוניין לעשות רושם טוב, וקשה לו לסרב לדרישות מעבידו. לפיכך צריך להתנהג כלפיו בזהירות מיוחדת.

ב. פועט בן 4, ע"א, נהרג מפגיעת ערימה של כיסאות שקרסו עליו מתוך ארון לא נעול, בגן־ילדים דתי.

גן־ילדים דתי התרשל ולא נזהר באיסור של "לא תשים דמים בביתך".

3. החיוב של זהירות

במשנה בברכות (פרק ה משנה א) כתוב, שאסור להפסיק בתפילת העמידה אפילו להשיב למלך ששואל בשלומו. הגמרא (לב ע"ב) מגבילה את המשנה למלכי ישראל, אבל למלכי עכו"ם שעלולים להרגו — חייב להפסיק. אחרי כן מביאה הגמרא את הסיפור דלהלן:

תנו רבנן: מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, בא שר אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום. המתין לו עד שסיים תפילתו, לאחר שסיים תפילתו אמר לו: ריקא, והלא כתוב בתורתכם "רק השמר לך ושמור נפשך" (דברים ד, ט) וכתוב "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" (שם, טו). כשנתתי לך שלום, למה לא החזרת לי שלום? אם הייתי חותך ראשך בסיף, מי היה תובע את דמך מידי? א"ל: המתן לי עד שאפייסך בדברים. א"ל: אילו היית עומד לפני מלך בשר ודם ובא חברך ונתן לך שלום, היית מחזיר לו? א"ל: לאו. ואם היית מחזיר לו, מה היו עושים לך? א"ל: היו חותכים את ראשי בסיף. א"ל: והלא דברים קל וחומר, ומה אתה שהיית עומד לפני מלך בשר ודם שהיום כאן ומחר בקבר, כך אני שהייתי עומד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא חי וקיים לעד ולעולמי עולמים, על אחת כמה וכמה! מיד נתפייס אותו השר, ונפטר אותו החסיד לביתו לשלום.

המהרש"א מעיר, שהפסוקים המצוטטים מטפלים בנושאים אחרים לגמרי, ובכל זאת מנצלת אותם הגמרא ללמדנו, שאסור לאדם להכניס את עצמו לסכנה. החסיד הזה לא חשש לסכנה מן השר, אבל ודאי שהיה צריך להשיב במקום סכנה. מעניין שהרמב"ם, שציטטנו בסעיף הקודם, משתמש גם הוא באחד מן הפסוקים האלה כמקור לאיסור של מכשול הגורם לסכנה.

באותו הפרק מונה הרמב"ם רשימת דברים שונים (מובאים ממקומות שונים בש"ס), שחייבים להיזהר מהם משום סכנה: אסור לשתות בלילה מן הנהרות ומן האגמים, שמא יבלע עלוקה (שעלולה למצוץ דם); במקום שנמצאים נחשים ושאר זוחלים בעלי ארס, אסור לשתות מים מגולים, שמא שתה מהם והטיל בהם ארס; יש עוד משקים שאסורים משום גילוי, כגון יין (אפילו מזוג, ואפילו התחיל טעמו להשתנות לחומץ) וחלב ודבש. המשקים החשודים האלו אסור לרחוץ בהם, או להשתמש בהם לניקוי הבית ולדברים דומים; גם אסור לשפכם לרשות הרבים, שמא יעבור אדם יתף ויניזק. ואפילו שתו מהם אנשים ולא אירע להם דבר, עדיין חייבים לחשוש שהארס לא התערבב יפה ונתלה באמצע המשקה; מסננת אינה מספיקה להסיר את הסכנה. ברור שאפשר לעדכן את הרשימה הזו, ולכלול בה את הרעלים השונים של ימינו־אנו.

הרמב"ם מוסיף ומפרט סכנות העלולות להתקיים במאכלים שונים: אסור לאכול פירות שנחתכו ונתגלו במקום שישנן בריות בעלות ארס העלולות לאכול מהם; פירות שנמצאו בהם נקבים, אסורים מאותה הסיבה; בהמות, חיות ועופות שנושכו, אף-על-פי שהם מותרים משום טריפה, חייבים לבדקם משום סכנה. איסורים נוספים אפשר לפרש שהם נובעים מטעמי בריאות, כמו האיסור לשים מעות לתוך הפה.

עובדה היא בחיים המודרניים, שהרבה סבל ומחלות נגרמים ממאכלים שאינם ראויים למאכל. רוב המקרים אינם בגדר של חיים ומוות, וגורמים רק לאי-נעימות כמו שלשול, דלקת המעיין, כאבי בטן וחום גבוה. אבל יש מיעוט משמעותי שמלווה במחלות די-רציניות ולפעמים גם קטלניות. כדאי לעבור על ההלכות המובאות ברמב"ם ולהתאים אותן לחיי היום-יום שלנו, ואם נקדיש להן את תשומת הלב הראויה, התוצאות תהיינה בוודאי חיוביות ביותר.

לפי כלל ידוע בתלמוד, "חמירא סכנתא מאיסורא" (חולין י ע"א), דינים הנוגעים לעניין סכנה, חמורים יותר מדינים השייכים לעניין של איסור והיתר. במקרה של ספק טריפה בעוף ובבהמה, יש אפשרות של הקלה; לעומת זאת, במקרה של ספק סכנה חייבים לרוץ לחומרא. הרמב"ם מביא הלכה שאסור לעבור תחת כותל רעוע או לעבור על גשר רעוע; ואסור להיכנס לחורבה — מקום הרוס שבו יש אפשרות של מפולת.

דוגמאות רבות אפשר להביא מחיי היום-יום שלנו. יש בארץ הרבה כבישים צרים ומתפתלים, ולפעמים כלי רכב אטי אחד מעכב את התנועה וגורם למתח ולחוסר סבלנות אצל הנהגים. נוצר רצון לנצל הזדמנות ולעקוף, אף-על-פי שאין רואים בבחירות את הדרך שלפנים. ודאי שזה אסור מטעם סכנה, ודי הרבה תאונות-דרכים נגרמות במצב כזה; אסור לרחוץ בחוף שאינו מוכר היטב, אם אין שם מציל; כשמטיילים בקיץ בארץ, יש להצטייד במיוחד בכמות מים מספקת; ואם מטיילים במדבר או במקומות מבודדים, חיוני להודיע על המסלול ולוח הזמנים לאנשי החברה להגנת הטבע שבאזור.

הכלל "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" במוכן שהכאנו בתחילה, ידוע למדי בחוגים של שומרי תורה ומצוות. רק חסר השימוש הדרוש בחיים.

הנה עוד דוגמאות טיפוסיות השייכות לסעיף זה:

א. שתי ילדות בנות 10, מ"ג וח"א, ששיחקו במגרש בנייה, נקברו תחת גל חול שהתמוטט.

עשר דקות עברו עד שהגיעו אנשי הצלה ומצאו ששתיהן נחנקו.

מגרש בנייה הוא בחזקת סכנה, במיוחד לילדים. לכן חייבים הקבלנים לבנות גדר חזקה ויעילה שתמנע את הכניסה. אסור להסתפק במסגרת של חוטים רופפים.

ב. שני אחים, א"ל ונ"ל יצאו לטיול במדבר יהודה, בלי ליידע על כך את הגורמים המוסמכים, ונעלמו. לאחר חיפושים רבים מצאו, כי א' נפל לתוך קניון ולא היה יכול לזוז, ונ' הלך להזעיק עזרה ותעה בדרך. שניהם מתו.

זו דוגמה מאלפת של "ונשמרתם מאד לנפשותיכם", וגם של כטחון עצמי מופרז. לו ידווחו האחים על פרטי הטיול לנציג המקומי של החברה להגנת הטבע — היו ניצולים.

4. הריגה בלא כוונה

פרקים מיוחדים בתורה מוקדשים לתיאור של ערי המקלט ותפקידן להגן על מי שהרג בשוגג. בימינו אפשר ללמוד מוסר ממה שהיה נהוג בימי קדם. מה ההגדרה המדויקת של "שוגג", ואיך אפשר לפרש אותו במושגים של ימינו?

הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת נפש, פרק ו) מגדיר שלושה סוגים של הריגה בלא כוונה:

א. יש הורג בשגגה והעלמה גמורה, וזהו שנאמר בו "ואשר לו צדה" (שמות כא, יג), ודינו שיגלה לערי מקלט וינצל כמו שבארנו.

ב. ויש הורג ותהיה השגגה קרוב לאונס, והוא שיארע במיתת זה מאורע פלא שאינו מצוי ברוב מאורעות בני אדם, ודינו שהוא פטור מן הגלות, ואם הרגו גואל הדם — נהרג עליו.

ג. ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרוב לזדון, והוא שיהיה בדבר כמו פשיעה, או שהיה לו להזהר ולא נזהר, ודינו שאינו גולה. מפני שעונו חמור אין גלות מכפרת לו ואין ערי מקלט קולטות אותו, שאינם קולטות אלא המחויב גלות בלבד. לפיכך אם מצאו גואל הדם בכל מקום והרגו — פטור.

מתוך דיון בגמרא (מכות פרק כ) על השגגה המתוארת בסעיף הראשון, ברור שיש בה שמץ של פשיעה. כך, למשל, כאשר אדם נוהג במכונית במהירות המותרת ואינו שם לב מספיק למכוניות החונות בצדי הכביש, ופוגע בהולך רגל שיצא פתאום מאחורי מכונית כזו ונהרג. מזה אפשר ללמוד, שנהיגה בכלי רכב דורשת עירנות מתמדת לכל מה שעלול להתרחש, הרבה מעבר לצייתנות לחוקי התנועה.

בסוג השני אין שום אשמה — קורה פתאום דבר שלא ניתן היה לצפות מראש: רוכב אופנוע סוטה פתאום ממסלולו אל הנתיב הנגדי, ונהרג מפגיעת מכונית שנוסעת במהירות המותרת. אי אפשר להאשים את נהג המכונית, שודאי לא היה יכול להגיב בזמן הדרוש.

דוגמה של הסוג השלישי — נהג שנוסע במהירות מופרזת, רואה מרחוק הולך רגל ובגלל מהירותו אינו יכול לעצור בזמן והורג את האיש. אין לנהג כפרה בידי שמים, וחשוב להדגיש את חומרת מעשהו.

דינונו כאן הוגבל לחשבון הנפש של העבריינים. ברור שהממשלה רשאית להטיל עליהם עונש ההולם את המעשה, לדעתה.

5. ממשלים ברשות הרבים

אחד מארבעה אבות נזיקין הוא בור ברשות הרבים. אם אחד חופר או פותח בור ובא השני ומזיק את עצמו, הראשון חייב לשלם את כל דמי הנזק. רבים הם פרטי הדינים השייכים לבור, ומוכאים בסימן ת"י בחושן-משפט. הדינים שייכים לתקלות אחרות, כמו אבן או משא או מים שנשפכו.

גם ידוע הכלל שבעל הבור חייב לשלם רק אם נפצע אדם, אבל אם נהרג הוא פטור. מה פשר הדבר? רש"י הירש כותב:

חיי אדם אינם בכלל נכסים שיש להם תשלומין. משקופחו חיי אדם על-ידי תקלה בלתי מוגנת, רובצת על בעל התקלה אשמה גדולה יותר. ואם התורה נמנעה מלקבוע כופר על הריגת אדם על-ידי בור כעין שקבעה על הריגתו על ידי "שור", הרי שאין בהכרח לראות בכך משום הקלה. אדרבה: אפשר שהתורה קבעה כופר ל"פדיון נפשו" של בעל השור, שהוא דבר שיש בו חיים ושפועל על פי יוזמתו שלו, ואין

בעל השור אחראי על מעשה השור באותה המידה שבעל הבור אחראי לנזקי הבור, שהוא דבר שאין בו חיים ו"תחילת עשייתו לנזק" (בבא קמא ג ע"ב) לפיכך אין בעל הבור מתכפר לפני ה' על ידי תשלום כופר. והרי דבר זה הוא בכלל האזהרה הכללית שהזהירה התורה: "ולא תשים דמים בביתך", ונתחייבנו על כל דבר שיש בו סכנה ושהוא נמצא ברשותנו ולא נהגנו בו בזהירות הדרושה.

בקשר לחיקון דרכים, אנו מוצאים חובה המוטלת על מנהיגי הציבור לקיים בסוף החורף פעולה מיוחדת להסרת כל המכשולים שנגרמו על-ידי הגשמים. הנה לשון הרמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש פ"ח ה": "בחמשה עשר באדר בכל שנה בית דין מוציאין שלוחים לתקן הדרכים, וכל מקום שמצאוהו שנתקלקל מתקנים אותו, ובית דין שנתרשלו בדבר זה מעלה עליהם הכתוב כאילו שפכו דמים". הלכה זו מופיעה בפרק העוסק בדיני הריגה בשוגג, ואולי יש להניח שעיקר הכוונה למנוע עיכוב למי שזקוק לברוח מהר לעיר מקלט. במשנה בשקלים א, א, שהיא המקור להלכה זו, מביאים המפרשים דעה שהתיקון הוא לצורך עולי רגלים.

הלכה רחבה יותר בעניין זה אנו מוצאים בקשר לחובות הציבוריות בחול המועד. במסכת מועד קטן (ה ע"א) כתוב: "יוצאין לקוץ את הדרכים (רש"י: לפנות קוצים) ולתקן את הרחובות ואת האסטרטאות... ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלה שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו, תלמוד לומר 'והיה עליך דמים' (דברים יט, י)". ואם מוטלת החובה בחול-המועד, ודאי שהיא מוטלת גם בכל יום ויום. כימינו-אנו, השימוש בדרכים וגם סוגי המכשולים התרבו מאוד מאוד. נדמה לנו שאין צורך להדגיש את חשיבותן של הלכות אלו כאמצעי להצלת נפשות. כל זמן שאין מנהיגות ציבורית בידי שומרי תורה ומצוות, איננו יכולים לקיים את ההלכות הנזכרות למעלה, אבל ערכן החינוכי רב מאוד ויכול להשפיע גם על הציבור החילוני. וכאן המקום להביא דוגמאות טיפוסיות של תאונות שנגרמו בשל רשלנותם של מנהיגי ציבור:

- א. בצומת מרומזר נדרסה אשה למוות על-ידי אוטובוס שהגיח משמאלה, כאשר חצתה את הכביש באור ירוק להולכי רגל. גב' ל"ב היתה בת 60 ואם ל-17 ילדים. בצמתים מרומזרים רבים מותר בירבומן לכלי רכב לפנות ימינה ולהולכי רגל לחצות שם את הכביש. לפי דעתנו, חייבים מנהיגי הציבור, ובעל-תפקיד שונים, להסיר מכשול זה לטובת הולכי רגל. בינתיים אסור לחצות בלי לכדוק שהכביש פנוי.
- ב. הילדה נ"ט, בת השש, נדרסה כשהלכה עם סבתה על המדרכה. מכונית שנסעה במהירות עלתה לפתע על המדרכה, הרגה את הילדה, ופגעה קשות בסבתה. זוהי דוגמה של מהירות מופרזת, שמנהיגי הציבור חייבים למנוע. ועדת לבנה המליצה שבאזורים הקרובים לבתי-ספר ולמקומות אחרים ההומים אדם, תוגבל המהירות המותרת ל-30 קמ"ש. שנתיים עברו מאז ומשרד התחבורה שהקים את הוועדה, עדיין לא ביצע את ההמלצה (ההמלצה להעלות את גבול המהירות בכבישים מסוימים בוצעה מיד).

6. עובדות וסטאטיסטיקה

יש ארבעה סוגים עיקריים של תאונות בישראל: תאונות דרכים, תאונות עבודה, תאונות המתרחשות בבית או בחוץ, ואסונות טבע. נבדוק כל אחד לפרטיו.

כ־500 איש נהרגים כל שנה בתאונות דרכים. פי תשעה ממספר זה נפצעים קשה, ופי 50 נפצעים קל. הביטוי "נפצע קשה" מסמן נזק שנגרם לכל החיים, כמו הזדקקות לכיסא-גלגלים, נזק למוח שאי-אפשר לתקנו, נזק קבוע בחוש הראייה או השמיעה. בביטוי "נפצע קל" נכללים פצועים המאושפזים כמה שבועות או אפילו כמה חודשים מלווים בסבל גופני, אך בסופו של דבר מחלימים לגמרי.

סביר לחשוב על תאונות דרכים כחמורות ביותר בגלל מספר הנפגעים הרב, והעובדה שרוב ההרוגים והפצועים הם בשנים הפוריות ביותר של חייהם. מאלף להשוות את המצב בארץ עם המצב בארצות מערביות מפותחות. לצורך זה יש לבחור סטטיסטיקה נכונה,⁵ כמו מספר ההרוגים לביליון ק"מ של נהיגה. בשנת 1990 עמד מספר ההרוגים בתאונות בכבישים מהירים בין-עירוניים בישראל, שבהן נגרמים הנזקים הקשים ביותר, על 21.1, שהוא יותר מפי שישה ממספר ההרוגים בהולנד (3.3). המצב בישראל לא השתפר במשך עשר השנים האחרונות, תקופה שבה הצליחו כמה ארצות (כגון אוסטרליה, הולנד ושוודיה) להוריד את מספר ההרוגים והפצועים באופן ממש. התקדמות זו דרשה מאמץ ומחיר, נכונות לבצע פעולות לא פופולאריות, להטיל קנסות כבדים, לשלול רישיונות נהיגה, לנצל טכנולוגיה חדישה ועוד. כאן בארץ מדברים הרבה על צעדים שונים, אך הדיבור אינו מגיע לכלל מעשה.

כואב מאוד שציבור שומרי המצוות אינו ניגש לבעיה כאל עניין הלכתי, ועל-פי רוב אין הוא זהיר יותר מכלל הציבור. אמנם הופיעו ספרים כמו "משא הדרך" (משה שמואל אייזנבאך, ירושלים, תשמ"ב) ו"בזכות ונשמרתם" (אהרן פיינהנדלר, יו"ר ארגון "ונשמרתם לנפשותיכם" למניעת תאונות דרכים, ירושלים, תש"ן), שמטרתם להדריך לזהירות בדרכים מבחינה הלכתית. לצערנו, השפעת ספרים חשובים אלו מועטה מאוד. בשנת 1992 נהרגו 170 איש בתאונות עבודה, 3,500 איש נפצעו קשה ו־75,000 איש

נפצעו קל. הנזק של אבדן ימי עבודה למשק מוערך בכ־900 מיליון שקל. יש לציין, שבשטח זה מקיימת הממשלה את תפקידה כראוי. "המוסד לבטיחות ולגהות" הוא חלק ממשד העבודה, ומקבל את תמיכתו הכספית מן המוסד לביטוח לאומי. המוסד לבטיחות מנהל ביעילות, והוא מקיים קורסים שונים המספקים מענה לצורכי בטיחות בתעשייה ומנצלים את כלי החינוך המעודכנים ביותר. קיים גם מרכז מידע, שמרכז את כל הידע והנסיון של העולם המערבי בנושא בטיחות תעשייתית. המידע מאוחסן בצורה שיטתית, ועומד לשירות התעשיינים.

עם כל זאת גילה מנהל המוסד לביטוח לאומי בהרצאה שנשא בכנס שנתי של המוסד, שמספר התאונות בישראל, יחסית למספר העובדים, הוא הגדול ביותר מכל הארצות המפותחות. נראה שהחשיבות החיונית של בטיחות בתעשייה לא חדרה עדיין לתודעת תעשיינים רבים בישראל.

אנו קוראים מדי יום על מקרים של מוות בבית, שנגרמים עקב נפילות, שריפות, שאיפת עשן או גז; ילדים שמתו מחנק, הרעלה, מכת חשמל או בטביעה בים, באגמים או בכריכות. מתמיה לומר שאין סטטיסטיקה מפורטת על מקרים אלה. ידוע שבממוצע מתים 200 איש כל שנה מנפילות, ובסך הכל מתרחשים 700 מקרי מוות, פרט לנפילות ותאונות דרכים. אין שום גוף בארץ שתפקידו לחנך לבטיחות בבית ובחצר ולהדריך כיצד להימנע מתאונות מסוג זה. בתחום זה אנו בוודאי מפגרים אחרי ארצות מפותחות אחרות. נסיים בכמה מלים על מה שרבים מכנים "אסונות טבע" — שטפונות, בצורות, ברקים,

רעידות אדמה ועוד. לצערנו, בחוגים רחבים קיימת גישה פאטאליסטית לתופעות כאלו — הרי הן מעשה ישיר של הקב"ה ואי-אפשר להתגונן מפניהם. גישה זו אינה מוצדקת. היום אפשר לנצל את הידע והנסיון שהצטברו משך הרבה שנים, ולמעט את הנוקים הבלתי רצויים. כך, למשל, לגבי רעידות אדמה. אמת היא שהמדע לא הצליח לחזות ולהתריע על מיקום וזמן מדויקים של רעידות אדמה. בכל זאת, אזורי הסכנה מוכרים, וכשנוקטים את הצעדים הדרושים בשיטת התכנון והבנייה, אפשר להקטין את מספר ההרוגים והפצועים פי עשרה. רעידת אדמה בהודו, שהתחוללה בשנים האחרונות, גרמה לאלפי הרוגים, ולעומת זאת ברעש באותה עוצמה בקליפורניה היו כמאה הרוגים בלבד. כבר בתנ"ך מסופר על הרעש המפורסם שהתחולל בימי המלך עוזיהו (עמוס א, א; זכריה יד, ה). בחפירות בבית-שאן גילו שהעיר נחרבה ברעש בימי קדם. לפני כ-150 שנה (שנת תקצ"ז — 1837) נחרבה העיר צפת ברעש שבו נספו כ-5,000 בני-אדם. בשנת תרפ"ז (1927) אירע רעש בסביבות יריחו, ובו נהרגו מאות אנשים. מההיסטוריה אנו נמצאים למדים, שבממוצע קורה רעש חמור פעם במאה שנים. לפי התקן, חייב כל בניין בישראל לכלול אמצעי הגנה נגד רעש. יש לבדוק מחדש את הדרישות ואת מידת האכיפה.

7. תשובות

חיפוש במפעל השו"ת על המלים "מעקה לגגך" ו"דמים בביתך" העלה צרור תשובות מעניינות, מהן אנו מצטטים שתיים מתקופתנו.
 מרן בן-ציון עוזיאל נשאל על חובת בעל-בית או קבלן כלפי הבטיחות של פועליו. והנה תשובתו (שו"ת פסקי עוזיאל, שאלות הזמן, סימן מז):

ונוטה אני לומר שבעל הבית מוזהר מן התורה לעשות כל מה שאפשר להבטיח פועליו מסכנת מות או מום ככתוב: ועשית מעקה לגגך, ולא תשים דמים בביתך, שכלול כל ממשול העלול להזיק כמו כלב רע וסולם רעוע וכו' (ב"ק טו וחו"מ תכז סעיף ה). מכאן אנו למדין חובת בעל הבית או הקבלן לדאוג בדיקנות זהירה בתנאי העבודה שיהיו בטוחים מכל ממשול הגורם לאיזה אסון שהוא. וכן להבטיח את פועליו בפציוני כסף מתאימים במקרים כאלו, ובאם לאו — הוא נלכד בעוון לא תשים דמים בביתך וצריך כפרה. אבל אין זה דבר היוצא בדיינין.

התשובה האחרונה שפרסם בחייו מרן יצחק יעקב וייס מוקדשת לעניין סכנה בדרכים (שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, סימן קמת. התשובה גם מובאת כהקדמה לספר הנוכח למעלה "משא הדרך"). הרב וייס נשאל על-ידי הרב שמואל אייזנבאך כדלהלן:

בזמננו שנוסעים בכלי רכב המופעלים ע"י מנוע, אשר מסוגלים לנסוע במהירות גדולה, ומשום כך גם עלולים להביא בני-אדם לידי סכנה אם לא ינהגו בה במשנה זהירות בכל הדרכים, ובמיוחד בתוך היישוב המאוכלס תושבים רבים ובדרכיה הולכי רגל נעים, אנשים נשים וטף צעירים וזקנים, אשר אך ורק ע"י זהירות רבה מאד של הנוהגים בכלי הרכב, וע"י זהירות מצד הולכי הרגל יוכלו בס"ד למנוע אסונות ח"ו.

וישנם, לצערנו, כאלו הנוהגים בכלי רכב באופן המסכן את כל מי שנמצא לידם בדרכים או בכלי רכב הסמוכים להם, וזה ע"י כמה וכמה אופנים שונים, ואפרט חלקם:

נוסע במהירות מופרזה, אשר לא יוכל לעצור את הרכב ברגע שיצטרך לעצור מבלי לגרום אסון, או שאינו עוצר הרכב בשעה שמסומן עבורו לעצור ולתת להולכי רגל לעבור הכביש או לרכב הבא מכיוון אחר לנסוע, או שעוקף רכב אחר בצורה המסכנת את שניהם, אותו ואת הנוהג ברכב הסמוך לו, או שנוהג ברכב מבלי שקיבל רשיון על כך, היינו שטרם עבר את הבחינות שאכן יודע הוא לנהוג ברכב ולשלוט עליו בעת הצורך, או שמעמיד את רכבו בצורה המסכנת את הולכי הרגל או על המדרכה שמאלץ את הולכי הרגל לרדת על פני הכביש, שזה מקום מיועד עבור נסיעת כלי רכב ומסוכן עבור הולכי רגל. וישנם עוד אופנים אשר נוהגים בכלי רכב מסכנים את הציבור בצורת נהיגתם.

האם מותר להלשין על אנשים כאלו ולמסרם לשלטונות שבכל מדינה ומדינה, אשר בדרך כלל מענישים אותם בקנסות כספיים או שלילת הרשיון-נהיגה לתקופה מסוימת או במאסרים, כדי שלא ישנו בזה, ולמען ישמעו וייראו וימנעו מדברים המסכנים את הציבור...

ודבר ברור הוא שכל אלו שנוהגים בצורה מופקרת ובאי-זהירות, מכניסים לסכנת נפשות את כל מי שנמצא בסמוך להם, או שנמצאים בכלי רכב הסמוכים להם. והלא נצטיינו להתרחק מהסכנה ומכל דבר המביא לידי סכנה. ואולי ע"י נקיטת אמצעים ופעולות נגדם נרחיק את הסכנות ויתמעטו האסונות בע"ה ואך טוב וחסד ירדפנו כל ימי חיינו.

בתשובתו מצטט בעל "מנחת יצחק" הלכה ידועה (רמב"ם, הלכות חובל ומזיק, פרק ח, הלכה ט), שאסור למסור האדם בידי עכו"ם בין בגופו בין בממונו, ואפילו היה רשע ובעל עבירות, ואפילו היה מיצר ומצער. אבל בהלכה יא הוא כותב: "כל המיצר לציבור ומצערן מותר למסרו ביד עכו"ם להכותו ולאוסרו ולקנסו". המקור למה שכתוב לגבי יחיד הוא סיפור במסכת גיטין (ז ע"א) על צערו של מר עוקבא. אבל המקור למה שכתוב לגבי רבים אינו ברור, והרב וייס דן באריכות על העניין ומביא ראיות מהחתם-סופר ומבנו הכתב-סופר וגם מתשובות הריב"ש (סימן רלט) שאפשר למצוא מקור גם לרבים מהגמרא בגיטין. הוא מעיר שהריב"ש משנה את הלשון — במקום "ביד עכו"ם" הוא כותב "ביד השופטים".

אחרי כן מצטט הרב וייס דין של מוסר, שכידוע מותר למסרו לשלטונות משום שחל עליו דין "רודף". הוא טוען, שהנוסע במהירות מופרזת, אשר לא יוכל לעצור את הרכב ברגע שיצטרך לעצור מבלי לגרום אסון, דינו דין "רודף". בכלל זה גם הרוגמאות האחרות המובאות בשאלה. לפיכך מסיק הרב וייס, שמותר למוסרו לשלטונות אבל הוא מוסיף תנאי: שקודם שיימסר צריך התראה לפני בית-הדין. כך ההלכה במקרים האחרים שהוא סומך עליהם.

הרב וייס מסיים בתשובה לפרט האחרון של הרשימה:

וגם בכלל, אם מעמיד את רכבו בצורה המסכנת את הולכי הרגל, או על המדרכה שמאלץ את הולכי הרגל לרדת על פני הכביש שזה מקום מיועד עבור נסיעת כלי

רכב ומסוכן עבור הולכי רגל וכיב"ז, שהזכיר במכתבו. כל אלה יש להם דין כמו חופר ברה"ר, וכמבואר בש"ע (ח"מ סי' תי'), דאפילו שפך מים ברה"ר והוחלק בהם אחר חייב. עיי"ש. ועוון יש בזה, אף אם יהיה ברשותו דבר שיש בו סכנה, משום לא תשים דמים בביתך. וכמבואר ברמב"ם (פי"א מהלכות רוצח ושמירת נפש) ובש"ע ח"מ (סי' תכז), ועייין שם (סעיף ח) דכל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה, שנאמר השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאים לידי סכנה ביטל מצות עשה ועבר בלא תשים דמים, עכ"ל, וכמבואר עוד הרבה בזה בכמ"ק בש"ס וש"ע ופוסקים.

8. מסקנה

במסורת של עם ישראל יש חשיבות מיוחדת להצלת נפשות ולמניעת נזק גופני. ניסינו כאן להציע צעדים יום-יומיים, שיכולים להקטין את התוצאות האיומות של תאונות מסוגים שונים. לכושתנו, אנו מפגרים אחר הארצות המפותחות בעניין חיוני זה, וכל אחד יודה שהגיע הזמן לשפר את המצב. לנו נדמה, שמבחינה הלכתית חייב הציבור של שומרי מצוות לנקוט יוזמה בכיוון זה.

הערות

- 1 פתגם ידוע ביידיש גורס "קשה להיות יהודי" ("עס איז שווער צו זיין א ייד"). ר' משה פיינשטיין התנגד בחריפות לרוח הפתגם. הוא טען שאולי היה הדבר נכון בדורות הקודמים, אבל בימינו-אנו מתאים להחליפו ב"נפלא להיות יהודי", ותפקידנו להוכיח שתורתנו, שהיא תורת חיים, יכולה לשמש כמדריך מצוין לכל הבעיות שבהן אנו נתקלים בתקופתנו. (שמעתי מפי נכדו, שבתי רפפורט, ששימש כנציג של סבו בישראל).
- 2 אפילו נביחה של כלב שהוציאו את שיניו עלולה לגרום לנזק רציני. ראה: שבת סג ע"ב.
- 3 Trevor Kletz, *Critical Aspects of Safety and Loss Prevention*, Butterworth, 1990, p. 165
- 4 ספר החינוך, בעריכת חיים רב שעוועל, הוצאת מוסד הרב קוק.
- 5 אם לוקחים מספר הרוגים לפי מספר האוכלוסייה, לא לוקחים בחשבון את השינוי במספר כלי הרכב. ואם לוקחים לפי מספר כלי הרכב — לא לוקחים בחשבון את המרחקים השונים בארצות שונות.

